

„Valej do tebe, že máš bejt št’astnej.“ Nespisovnost v současné české próze

Petr Mareš

(Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Abstract

„Valej do tebe, že máš bejt št’astnej.“ Non-standard language in contemporary Czech prose. Common Czech as the most widespread non-standard variety has become the main representative of informal communication, spontaneity and emotionality in literary texts. Nevertheless, literary texts differ in the range of the set of Common Czech features, in their frequency, and in the ways of switching between the Common Czech features and the competing ones (belonging to standard language or to other non-standard varieties). The distribution of non-standard features in diverse parts of a text (speech of individual characters, speech of the narrator) is also important. The analysis of five new Czech prose works shows various possibilities of treating Common Czech features in literary texts and their impact on style and sense of these texts.

Keywords: Non-standard language, Common Czech, prothetic *v*-, literary text, contemporary Czech literature, style

Klíčová slova: nespisovný jazyk, obecná čeština, protetické *v*-, literární text, současná česká literatura, styl

Úvod

Bylo už mnohokrát konstatováno, že současné české literární (umělecké) texty charakterizuje rozsáhlý výskyt nespisovných (substandardních) jazykových prostředků. Dominantní postavení získaly prvky tzv. obecné češtiny (dále OČ), variety, jež vystupuje do popředí také v komunikační praxi – je rozšířená v běžném dorozumívání na celém území Čech, a navíc projevuje expanzivní tendenci v aspektu regionálním (částečně proniká na Moravu) i funkčním (prosazuje se též v komunikaci veřejné, včetně komunikace psané). Jak uvádí J. Hoffmannová, v literárních textech z posledního období je „[o]becná čeština [...] využívána masivně a bez zábran“ (Hoffmannová 2016: 401).

OČ se tak zde stala možno říci bezpříznakovým reprezentantem nespisovnosti (a ve spojitosti s tím spontánnosti, neformálnosti, emocionality, důvěrnosti). Zároveň se vypracovala a relativní ustálenosti dosáhla stylizovaná literární varianta OČ, pro niž bylo mj. potřebné konstituovat grafické ekvivalenty elementů primárně mluvených. Do repertoáru těchto „literárních“ prostředků patří zejména reflexy hláskových alternací vytvářejících zřetelnou opozici vůči spisovné češtině, jako je *ej* v koncovkách a (méně

často) v základech slov (*jedinej, kdo zbejval*, Růžek 2010: 11; *plnej basketbalovejch míčů*, s. 67);¹ *ý/í* proti spisovnému *é* (*vlízt do nějakýho hradu*, s. 116; *po tý otevřený pláni*, s. 153); protetické *v-* (*do vokna*, s. 69); dále se objevují odchylky v kvantitě vokálů (*Muj hrdina*, Topol 2017: 20; *o něčem jinym*, s. 20; *Prosim tě*, s. 21; *Hned přídu*, s. 81) a grafické poukazy na zjednodušenou výslovnost hláskových skupin (*dyk už sme tu*, Topol 2017: 31; *ať veme děti*, Růžek 2010: 126; *pudu pryč*, s. 192; *ňáký hody*, s. 131). V oblasti morfologie se uplatňuje hlavně vynechávání *-l* po souhlásce v singulárních maskulinních tvarech minulého přičestí sloves (*vlek jsem se*, Růžek 2010: 12, *řek jsem*, s. 26) a také *-e* v 1. osobě plurálu v přítomnosti (*už tu nebudem*, s. 31), zakončení plurálních tvarů 3. osoby přítomnosti u sloves 4. a 5. třídy na *-ej*, resp. *-aj* (*vyňášej rakev a dávaj ji do auta*, s. 154)² či kondiciální tvar *bysme* (*jako bysme se naposled viděli včera*, s. 185); u jmen je to unifikovaná forma instrumentálu plurálu *-ma* (*s Japoncema*, s. 12) nebo potlačování rodových rozdílů v plurálním skloňování adjektiv a zájmen (*nějaký vodáci*, s. 125; *starý manželé*, s. 134). Zároveň je zde přítomna hierarchie sahající od centrálních prvků (zejména *ej, ý/í, -ma*) po prvky periferní (nápodoby specifik v kvantitě vokálů či zjednodušené výslovnosti).³ Ke konstitutivním složkám OČ často přistupuje nespisovná slovní zásoba s výrazným podílem slangových a expresivních výrazů včetně vulgarismů (*fakani mě samozřejmě srali*, Růžek 2010: 178) a výběrové využití charakteristických rysů mluvené syntaxe (*a pak vylez fízl a řekl nám, ať tam nesedíme, ať jdeme pryč, tak jsme šli*, s. 122).

Zmíněný soubor „literárních“ prostředků OČ působí ve vztahu k autorům uměleckých textů jako nabídka usnadňující stylizaci, na druhé straně však může podněcovat k pouze mechanickému a pasivnímu přebírání. Důležité je, jak jsou elementy OČ zapojeny do struktury konkrétních děl a jak přispívají k utváření jejich stylu, resp. též individuálního stylu autorského. Do popředí přitom vystupují zejména tyto aspekty:

- (a) Rozsah souboru prostředků OČ, jež se v textu objevují, resp. případná absence některých z nich.
- (b) Způsoby kombinace daných prostředků.
- (c) Míra důslednosti při užívání prostředků OČ, tedy předvídatelnost jejich výskytu a na druhé straně způsoby střídání s konkurenčními prostředky spisovnými, případně s prostředky jiných nespisovných variet.
- (d) Způsoby distribuce nespisovných prostředků v rámci textu, jejich uplatnění (i) v řeči vypravěče, nebo pouze ve verbálních projevech postav, přítomnost, či nepřítomnost jazykové diferenciaci postav.
- (e) Možnost nalézt principy či tendence, podle nichž jsou nespisovné prostředky v textu organizovány, tedy jejich podíl na utváření stylu textu.
- (f) Možnost zapojení podoby zacházení s nespisovností do interpretace smyslu textu.

V návaznosti na uvedený výčet bude příspěvek věnován analýze pěti textů reprezentujících současnou českou prózu, které v různé míře a s různou výrazností využívají prostředky OČ, resp. obecněji nespisovnost. Zaměřím se na to, jak s OČ nakládají a jaké jsou mezi nimi shody (ty lze vykládat někdy jako projev evokace typických rysů

komunikační praxe, někdy jako doklad literární konvence) a na druhé straně rozdíly, jež přispívají k specifice jejich stylu.

Jáchym Topol: Citlivý člověk

Román Jáchyma Topola *Citlivý člověk* (2017) je v rámci dané pětice jazykově nejpestřejší a z hlediska interakce mezi prvky různých variet nejdynamičtější. Svou jazykovou (a rovněž tematickou) složkou zřetelně navazuje na autorovy dřívější texty.⁴

Citlivý člověk sice užívá nespisovné prostředky především v dialogích postav, v předě však nestojí mimetický přístup, odkazování na zvyklosti běžné mluvené komunikace. I když je podstatná část děje zasazena do současných středních Čech, próza se rozvíjí jako postapokalyptická groteska, postavy se „pohybují [...] ve fikčním světě, jenž obraz naší přítomnosti transformuje ve vizi rozpadu celé civilizace“ (Janoušek 2017), a v bizarní deformaci se tu připomínají a hodnotí četné závažné i marginální události a politické postoje známé z médií. Zároveň román, stejně jako předchozí Topolova díla, charakterizuje spontaneita, emocionalita a asociativnost. Text nesměřuje k pravidelnosti a důslednosti ve volbě a v kombinacích jazykových prostředků, ale zakládá se na proměnlivosti vyjadřování a na (mnohdy překvapivé) konfrontaci různorodých prvků.

V řeči postav Topolův text rozsáhle uplatňuje celý soubor „literárních“ prostředků OČ včetně evokací nespisovné výslovnosti, které jednak vyzdvihují rys orality, jednak obracejí pozornost k nestandardnímu grafickému vyjádření: *ruský méno* (Topol 2017: 12); *dycky najdeš* (s. 21); *to víže [víš, že] jo* (s. 21); *jedi, čekaj* (s. 173). V promluvách (navzájem u různých postav nediferencovaných) dominuje nespisovnost, neméně význačné ale jsou nepředvídatelné průniky spisovných forem. Jistě lze poukazovat na to, že pro reálnou běžnou komunikaci v češtině je právě taková variace příznačná. Přejechy mezi spisovnými a nespisovnými formami se ovšem preferovaně vyskytují v obdobně formulovaných a blízko sebe stojících pasážích, takže se rozdíl, byť třeba vyjádřený jen diakritickým znaménkem, zdůrazňuje: *Prosím vás* (s. 150) – *Ale prosím vás* (s. 151); *tvuj táta má pravdu – Ten tvůj pes stojí za hovno* (s. 330). Podobně např.: *dyž myslíš – když tu budeš* (s. 81); *vylíhl* (s. 259) – *ponouk* (s. 260). Zvláště hojně se kolísání projevuje v případě tzv. protetického v-, které patří k nejnápadnějším rysům mluvené OČ, ale v současnosti je na zjevném, i když regionálně nerovnoměrném ústupu (srov. Chromý 2017). V románu nacházíme úseky, kde je protetické v- užíváno zcela důsledně: *U vokna viděla chlapa [...]. [...] tuhle parádní zástěru mám vod Dorky, vona je ségra kuchařka. [...] vona je pomalejší* (s. 100). [...] *že vás [...] u toho votevřeného vokna viděla, no ne? [...] je vona Dorina vůbec příčetná? Vobstojí před zákonem?* (s. 101). Na mnoha místech se ale mezi formami s v- a bez něho volně přechází, často v rámci výskytů téhož výrazu či výrazů příbuzných: *A hele, policejní vodznak [...]. Já jako kluk sbíral odznaky. Hele, docela pěkný vobleky* (s. 81). *Muj známej to tady vopravuje* (s. 152) – *opravy mu rostou pod rukama* (s. 153). [...] *von je tak trochu proti*

chlastu. [...] on ví spoustu věcí (s. 157).

Vedle střídání jednotlivých spisovných a nespisovných prostředků se v promluvách postav objevují – stejně jako v předchozích Topolových prózách – rozsáhlejší „ostrovy“ spisovnosti, jež se na pozadí primárně nespisovného okolí speciálně zvýznamňují. V zásadě tu jde o přejímání prvků „cizí řeči“, která je spojena s vyprávěním tradovaného příběhu (s. 107 – 108), s patosem podloženým mezním prožitkem (*A to světlo tě obklopovalo i v šedivé ulici či v pustině lesa s vyhnilými, červivými pařezy?*, s. 290) či se snahou dát najevo úctu k autoritě: *pak pan prezident řekl, že se nemáme bát, protože se s panem prezidentem o všechno postarají* (s. 272). Příznačně je ovšem tato „vyšší“ úroveň vyjádření vždy vzápětí rozrušena, zpravidla prostřednictvím vulgarismů: *Hele, to sou buzerantský kecy, todlecto* (s. 290).

Text ale charakterizují rovněž výchytky v opačném směru – přítomnost nespisovných prostředků, které nepatří do ustáleného repertoáru elementů OČ, nýbrž jsou užívány jen omezeně v různých oblastech Čech, případně na Moravě. Důležité je, že právě tato omezení nehrají v textu žádnou roli, nejde o modelování poměrů v reálné komunikaci, ale dané prostředky působí především svou neočekávaností a odlišností a ve spojitosti s tím markantností (touto volností při zacházení s jazykem se také podtrhuje fakt, že román vytváří svébytný fikční svět). V řeči postav tak nacházíme např. zakončení nominativu a vokativu plurálu substantiv na *-í* (*Kucí ji vyzdvihli*, s. 93; *a klucí, viděli ste to?*, s. 111; *kradete, Bajeří!*, s. 327), instrumentál na *-ima* (*nad dětima*, s. 23; *s nehtama jako kleštima*, s. 137), lokál singuláru na *-oj* (*Po mlíkařoj s širokou hubou?*, s. 117), dále např. zájmenný tvar *čom* (*Vo čom to meleš?*, s. 250), infinitivy *vědít* (*Nechtěj to vědít*, s. 160) a *mět* (*Já budu ted'ka mět to malý*, s. 322).⁵

Řeč vypravěče je od počátku textu charakterizována uplatněním spisovných forem.⁶ Vytváří se tak mj. zřetelná diference vůči vyjádřením postav (jež nejsou vyznačena obvyklými grafickými signály, jako jsou uvozovky). I zde se však postupně prosazuje tendence k variaci a k přecházení mezi různorodými prvky. Do řeči vypravěče „pronikají“ jednotlivé prostředky OČ, je jakoby ovlivněna dominantní podobou formulací postav, přibližuje se k jejich hledisku. Především jde o velmi frekventované tvary instrumentálu na *-ma* (*Strkají ted' pramici spojenýma silama*, s. 221; *jdou pěšinkou mezi křovinama*, s. 222), ale objevují se též prostředky další: *nasupeně halasej*, (s. 246); *pěkně ji přilíp* (s. 335); *moucha hejbe nožičkama* (s. 335). I řeč vypravěče se tak zakládá na vzájemných přechodech a napětích mezi spisovnými a nespisovnými prostředky a přispívá k mnohotvárnosti a neustálé proměnlivosti jazyka Topolova románu.⁷ *Citlivý člověk* vystupuje jako produkt osobité autorské jazykové kreativity směřující k (své)volnému kombinování rozmanitých a různorodých prostředků.

Jaroslav Rudiš: Národní třída

Novela *Národní třída* (2013), pátá prozaická kniha J. Rudiše, byla jedním z kritiků označena za „literární zpověď zkrachovalce přezdívaného Vandam žijícího na jednom

pražském sídlišti“ (Kroulík 2013). Fakt, že naprostá většina textu je stylizována jako monologický proud řeči agresivního outsidera, v němž se střídají extremistické proklamacce, reflexe, imaginární rady dospívajícímu synovi, vzpomínky, záznamy současných prožitků a vize zaměřené na minulost i budoucnost, je nepochybně dobře motivovaným východiskem pro masivní uplatnění prostředků OČ. Jen rozsáhlá kapitola umístěná do středu novely využívá spisovný vypravěčský projev, avšak dominují v ní dialogy (doplněné i záznamy myšlenek postav), jež jsou opět založeny na nespisovnosti.⁸

Hrdinova řeč zahrnuje většinu ustálených prostředků „literární“ OČ (ovšem právě jen ty, jež jsou její pevnou součástí, tím se Rudišův text liší od výše probíraného románu): *Valej do tebe, že máš být šťastnej* (Rudiš 2013: 11); *já si leh na záda* (s. 50). Objevují se i odkazy na charakteristické výslovnostní odchylky od spisovného jazyka, neuplatňuje se však celá škála forem: *du za nima* (s. 23); *já s tím fakt nemám problém* (s. 23); *To říkával už můj děda* (s. 24). Pozoruhodná je naprostá absence velmi nápadného rysu OČ, protetického *v-*: *On má od poslední podmínku* (s. 38); *fotr ji odnes pod kabátem* (s. 52). Pevná vazba na OČ (doplněnou vulgarismy) vystupuje jako výraz Vandamovy zdůrazněné plebejskosti a spojení s prostředím pražského sídliště; daný způsob vyjadřování se stává zásadním reprezentantem jeho identity a východiskem pro vymezení vůči „cizosti“. Exemplárně to dokládá konfrontace s „Moravákem“: *A on řekne: Jsem tady na výletě. ⁹ A já řeknu: Sem se přece nejezdí na vejlet / [...] A on řekne: [...] To jsou takové módní vlny, co lidi chovají [...] / A já se musím tlemit* (s. 45).

Zároveň ovšem vzniká napětí dané tím, že se „nízká“ stylizace Vandamovy řeči zapojuje do směřování k poetizaci a patetizaci, jež se uplatňuje hlavně v syntaktické výstavbě výpovědí a v jejich uspořádání. Podílí se na tom preference krátkých výpovědí a odstavců spojená s rytmičností vyjádření (*Nádech. / Výdech. / Cajk. / Cajk.*, s. 15), refrénovitě opakovaní formulací (*Ale to je jinej příběh*, s. 23, 25, 31 aj.), a především dlouhé výčty, jež často získávají podobu až litanického hromadění paralelně konstruovaných a výrazově částečně identických úseků: *Proti černejm. / Proti úkáčkům. / Proti nemakačenkům. / [Následuje ještě 31 položek]* (s. 62-64). Výsledkem je oscilace mezi akcentací primitivnosti a absurdity zásad, jimiž se Vandam řídí, a převáděním jeho postojů do až archetypální a mytologické roviny.

Z hlediska volby prostředků OČ je pozoruhodné ztvárnění dialogu mezi Vandamem a servírkou Luckou v prostřední kapitole. I když je pro oba mluvčí OČ základem vyjadřování, jejich projev je odstupňován tak, že Lucčinu řeč charakterizuje nižší podíl určitých nespisovných prvků (*ve kterých všechno zmizí*, s. 75), či dokonce jejich absence; upozorňují na to rozdíly v sousedních, případně blízkých replikách: – *Ideály sou fajn. / – Ideály jsou na hovno* (s. 78); – *Nevím. / – Ale já to vim* (s. 87). Diference se projevuje i ve vnitřních monolozích: *Všechny ženský sou stejný [...]. Všichni chlapi jsou stejný* (s. 93). Příznačný detail pak představuje fakt, že v silném afektu se Lucka od svého úzu jednorázově odchýlí (– *Já tě nenávidim*, s. 93), ale vzápětí se k němu vrací.

Emil Hakl: Hovězí kostky

Rovněž E. Hakl patří k autorům, kteří ve svých dílech v bohaté míře užívají prvky OČ spolu s expresivní slovní zásobou včetně vulgarismů (srov. Hoffmannová 2011: 352; Hoffmannová 2016: 408-410). V *Hovězích kostkách* (2014), sbírce povídek propojených vypravěčem-protagonistou i některými dalšími postavami, se vyskytuje celý soubor charakteristických rysů této nespisovné variety a je jim v promluvách postav, jež v textu dominují, zřetelně dávana přednost před jejich spisovnými ekvivalenty; řeč osobního vypravěče zůstává v hláskové a tvarové rovině spisovná. Srov. např.: *dyť tě mám rád* (Hakl 2014: 11); *Myslím, že to není dobrý nápad* (s. 88); *To je můj muž* (s. 99); *S tím bych ti rád pomoh* (s. 141); *co s tvejma žetonama prováděj tyví nejbližší* (s. 141). Protetické *v-* se vyskytuje velmi hojně: *von je fakt legrační. [...] přece ti nevedešdu s kámošem [...]! Vostatně pozoruju [...], jak nás furt ze všech stran vobklopujou* (s. 21). Bývá připojeno i k výrazu odborné povahy (*závod na likvidaci jaderného vodpadu*, s. 178) či ke slovu cizího původu: *různý vobskurní plátky* (s. 76).¹⁰

Postavy se způsobem užívání nespisovných jazykových prostředků navzájem nijak neodlišují. Podstatné přitom je, že (i když v povídkách vystupují epizodní mluvčí „z lidu“) většina postav je spojena s intelektuálními profesemi. OČ tak funguje jako varieta, jež je v souladu s jejich sociálním statutem a je plně adekvátní i pro jejich reflexe a pro výklady o odborných tématech.

Na druhé straně soustavný a nediferencovaný výskyt elementů OČ v promluvách vede k jisté monotónnosti ve vyjadřování. Text se tomu „brání“ občasnými výchylkami. Především se na některých místech prosazuje nepředvídatelná náhrada nespisovného prostředku prostředkem spisovným. Střídají se např. formy *pod'* (s. 89, 138) a *pojď* (s. 39, 92), *seš* a *nejsi* (s. 148), *sedím* či *vidím* a *líčím* (s. 153). A zvláště nápadně a kontrastně se variace uplatňuje v případě protetického *v-*: *Tak se někdy ozvu* (s. 33); *Pozejtří se od tebe vodstěhuju [...]. Kdybys měl vodvahu* (s. 81); *Poslední dobou se mi všecko odvíjí vopačně* (s. 140); *dole honosný vomítky, nahoře raší z okapů tráva* (s. 140); *Co je to za votázku?* (s. 85) – *Otázka je, jestli to byl asteroid* (s. 178).

Navíc se objevují i markantnější narušení proudu formulací v OČ. Do textu vstupují promluvy ve slezském (inter)dialektu (*bo tě pleštím*, s. 25), grafické nápodoby zvláštností ve výslovnosti (*ňák nalehkóó*, s. 50; *tě zdravyyyym*, s. 198) a neartikulovaných zvuků (*krrr*, s. 19; *éé, kchch*, s. 92) a rovněž krátká, někdy zkomolená vyjádření v cizích jazycích, bulharštině (s. 19), ruštině (s. 38, 136-137), polštině (s. 195) či angličtině (s. 133-134).

Pavel Růžek: Bez kůže

P. Růžek uveřejnil v osmdesátých letech v regionálním nakladatelství tři už pozapomenuté prózy. Po dlouhé pauze pak byl vydán soubor navzájem spjatých povídek *Bez kůže* (2010); v knize „sledujeme osudy autobiografického hrdiny převážně v období

normalizace, kdy střídal učitelské štace v zapadlých vesnicích“ (Fialová 2012). Ohlas textu byl nevelký a vyznačoval se značně rozdílnými stanovisky recenzentů. Už zmíněná A. Fialová (2010) vyzdvihovala mj. autenticitu a naléhavost, jež „stojí především na svébytném jazyku a stylu“. Z hlediska uplatnění nespisovnosti je soubor *Bez kůže* pozoruhodný tím, že v porovnání s dosud analyzovanými texty tu je podíl OČ rozsáhlejší a zároveň omezenější.¹¹

Výrazná přítomnost prostředků OČ je dána tím, že prostupují jak promluvy postav, tak i řeč vypravěče užívajícího první osobu. Jejich frekvence je velmi vysoká a jsou používány se značnou pravidelností (srov. ukázky v úvodním přehledu); i zde ovšem dochází ke kolísání, které lze brát jako doklad zdůrazněné spontánnosti aktu psaní: *učitelové mi [...] připadali vždycky odporný a slizký, tvarohovití, tupý, totálně neschopní* (Růžek 2010: 44). Svým výskytem a funkcí prostředky OČ (spolu s expresivními výrazy včetně mnoha vulgarismů) zjevně navazují na jazykové ztvárnění, jež bylo příznačné pro část neoficiální literatury osmdesátých let. Nespisovnost vystupuje jako reprezentant revolty, nonkonformismu a nekonvenčního způsobu života a zároveň posiluje emocionalitu vyjádření a formulace zahrnující (negativní) hodnocení: *nákej hnusák* (s. 128); *v tý blbý sborovně* (s. 142). Tomuto zaměření odpovídá také citátové uplatnění spisovné češtiny v souvislosti s oficiálním diskurzem: *úspěšně zvládnuté prověrky* (s. 10); *členství v politických a jiných organizacích* (s. 11).

Na druhé straně při vysokém počtu výskytů prvků OČ je frekvence jednotlivých typů velmi nerovnoměrná. Text se vyhýbá odchýlkám v kvantitě vokálů (*říkal jsem*, s. 129; *čaj s tím rumem*, s. 144; *nevím*, s. 259) nebo některým poukazům na redukovanou výslovnost: *bydleli jsme* (s. 28), *jestli jdu* (s. 140); *nějaký* zřetelně převažuje nad *ňáký*. Dost neobvykle se projevuje variace spojená s protetickým *v-*. Jen velmi málo se *v-* uplatňuje u zájmen a předložek (*jako von*, [...] *ale on řek, že on taky ne* [...] *a ona čekala* [...] *a ona ani nedopila čaj*, s. 155; *od toho králíka*, s. 181), ačkoli v komunikační praxi v těchto pozicích evidentně vystupuje nejčastěji (Chromý 2017: 156 – 157, 217). Také v případě plnovýznamových slov se *v-* užívá zřídka a nepředvídatelně. Přitom je problematika *v-* implicitně reflektována, jak ukazuje hříčka *vožralý ojáci* (Růžek 2010: 70). Opakovaně se *v-* vyskytuje hlavně tam, kde s ním lze spojovat rys emotionality či expresivního hodnocení (*vytelil voči*, s. 45; *všechno vočuchal*, s. 174; *Biřak je vopice*, s. 185), nebo v některých frazeologických spojeních (*padli jsme si do voka*, s. 154; *dělala na mě voči*, s. 161), celkově se ale vymyká snaze nalézt v zacházení s ním nějaké pravidelnosti.

Rovněž v Růžkově díle se prosazuje potřeba narušit směřování textu k monotónnosti formulací (spojené zde navíc s udržováním jednoduché hodnotové opozice mezi nespisovností a spisovností). Repertoár prvků „literární“ OČ je doplněn takřka důsledně užívaným jihozápadočeským ustrnulým tvarem přivlastňovacího adjektiva:¹² *jak v Jiříkovo vidění* (s. 9); *Letkovo inzerát* (s. 66); *Alšovo Špalíček* (s. 170).¹³ Na druhé straně spisovná čeština může působit i jako prostředek k vyjádření úcty a pozitivního hodnocení: *důstojný, bělovlasý pán budící respekt* (s. 45). Specifickou a v rámci celku heterogenně působící složku textu pak představují patetické a poetizující pasáže, někdy

formulované spisovně a až archaicky (*zatmavělá jizba se starým nábytkem dýšícím kyselostí věků*, s. 28; *oblita zlatavým obilím*, s. 29), někdy – a též nápadně – zahrnující prvky OČ: *slzama rybníků a řadama ovocnejch stromů podél bílejších silniček* (s. 27). Ještě markantnější jsou dlouhé citáty ze starých cestovních průvodců (s. 176-177 aj.) nebo zapojování anglických výpovědí a výrazů do textu: *začínala bejt worried* (s. 122).

Patrik Girgle: Vertigo

Prozaická prvotina P. Girgleho, novela *Vertigo* (2016), jejíž rukopis byl vydán na základě udělení Literární ceny Knižního klubu a jejíž kritický ohlas byl opět dost rozporný, je zasazena do devadesátých let 20. století a snaží se prostřednictvím koncentrace na vnější i niterné prožitky několika gymnazistů postihnout atmosféru dění v tomto neklidném období. Vyprávění ve třetí osobě zůstává spisovně, OČ je vyhrazena pro verbální projevy postav, jak vyslovené, tak i myšlené. Rozsáhlá přítomnost nespisovnosti vystupuje pro postavy z mladé i ze střední generace jako výraz jejich spontaneity a emocionality.

Text přitom charakterizuje zřetelnější variantnost než ve dříve probíraných případech. Repertoár prostředků OČ je široký, zcela stranou zůstaly jen odchylky v kvantitě vokálů: *nad ně není* (Girgle 2016: 17); *Já vím* (s. 45); *s nikým* (s. 57). Centrální prvky OČ jsou užívány ve vysoké míře, třebaže nikoli důsledně (*Umíš být zlej a sobeckej!*, s. 58; *Chceš nalejt?*, s. 58; *svýho modrostříbrnýho*, s. 124; *mezi lidma*, s. 49), u dalších se ale projevuje relativně časté střídání s prostředky odpovídajícími spisovnosti: *Zasloužím si vodměnu* (s. 15) – *Nespouští z tebe oči* (s. 16); *Člověk by to do něj neřek* (s. 46) – *Všechno jsem ti řekl* (s. 112); *Di do hajzlu!* (s. 33) – *jdi se vycpat* (s. 77); *Dyť já vím* (s. 63) – *vždyť je půlnoc* (s. 78); *tak pod'* (s. 72) – *Pojď, kamaráde* (s. 71).¹⁴

Někdy je obtížné připsat těmto střídáním určitou motivaci, nejednou však volba určitého prostředku přispívá k odstínění řečového projevu postav ve vztahu k jejich sociálnímu zařazení či mentálnímu stavu a k prostředí, do něhož je komunikace zasazena. Tak v řeči rodičů protagonisty novely Dušana se více než u jiných mluvčích prosazují spisovné prvky, zvláště tehdy, když dávají najevo vztah k synovi a starost o něj: *Přemýšlels o té stavařině?* (s. 22); *Vezmi si večeri* (s. 23); naproti tomu afekt podporuje nespisovnost: *seš malej a sprostej pytlák* (s. 22). Učitelka v rámci školní hodiny hovoří spisovně, při vyjádření osobního doporučení ale přechází k OČ: *Takovej mladej začínající autor* (s. 96). Dívka Linda v konverzaci na večírku střídá spisovné a nespisovné prvky (*Má divný oči*, s. 40 – *někteří z nich*, s. 42), při opileckém konfliktu ale sahá k výraznějším formám nespisovnosti a k vulgarismům: *ty idiote zsranej* (s. 79). Markantní prostředky OČ se nejvíce koncentrují v promluvách hostů „nejhoršího pajzlu ve městě“: *to je mladej vod šéfa!* (s. 63). Tendence k diferenciaci řečového projevu postav, byť někdy jen náznakové, se tak ve *Vertigu* mezi sledovanými texty projevuje nejvíce.¹⁵

Závěr

Pětice prozaických textů, které zde byly předmětem pozornosti, dokládá rozsáhlé využívání OČ v současné české literatuře; OČ se zde stala základním reprezentantem neformální komunikace, spontánnosti a emocionality. Charakteristická přitom ovšem je jednak (často nepředvídatelná) variace se spisovnými ekvivalenty, jednak rozdílná míra uplatnění jednotlivých prostředků. Zatímco ty prostředky, které představují centrální složku „literární“ OČ (zvláště *ej, ý/í*, instrumentál na *-ma*), se vyskytují ve všech textech a ve vysokém počtu, u dalších prostředků se projevuje diferenciací. Velmi rozdílně texty zacházejí s protetickým *v-* (od vysoké frekvence až po absenci). Marginální pozici někdy mají poukazy na vynechávání hlásek a na odlišnosti v kvantitě vokálů. OČ je stále primárně vázána na verbální projevy postav, případně na vypravěčské podání v první osobě (*Bez kůže*), průnik prvků OČ do vyprávění ve třetí osobě (*Citlivý člověk*) už představuje provokativní odchytku. Zároveň se ukazuje, že se texty vyrovnávají s „nebezpečím“ jazykové monotónnosti zahrnováním markantních odlišných prvků, jako jsou nespisovné prostředky s omezenějším regionálním výskytem, prostředky archaické či pasáže v cizích jazycích.

Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres č. 4, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

Literatura

- BALHAR, J. et al. (2002): *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia.
- BERMEL, N. (2000): *Register variation and language standards in Czech*. München: Lincom Europa.
- FIALOVÁ, A. (2010): Další ztracená generace. In: *Tvar*, roč. 21, č. 19, s. 20.
- FIALOVÁ, A. (2012): Čestná salva pro Růžka. In: *Tvar*, roč. 23, č. 10, s. 22.
- GIRGLE, P. (2016): *Vertigo*. Praha: Euromedia – Knižní klub.
- HAKL, E. (2014): *Hovězí kostky (jedenáct povídek)*. Praha: Argo.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2016): Sféra literární komunikace. In: HOFFMANNOVÁ, J. et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016, s. 396-463.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2011): Mluvená čeština v některých současných uměleckých textech. In: ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia 2011, s. 349-383.
- CHROMÝ, J. (2017): *Protetické v- v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- JANOUŠEK, P. (2017): 969 slov o próze. Jáchym Topol: *Citlivý člověk*, Torst, Praha 2017. In: *Tvar*, roč. 27, č. 11, s. 2.
- KRČMOVÁ, M. (2016): Obecná čeština. In: KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2016, s. 1212-1215.
- KROULÍK, P. (2013): Portrét bílého zkrachovalce. In: *Respekt*, roč. 23, č. 31, s. 56.
- MAREŠ, P. (2008): Mezi spisovnou a obecnou češtinou. K užívání jazyka v současné české próze. In: *Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů*. Slavia, roč. 77,

č. 1-3, s. 111-123.

RUDIŠ, J. (2013): *Národní třída*. Praha: Labyrint.

RŮŽEK, P. (2010): *Bez kůže*. Praha: Dybbuk.

ŘÍHA, I. (ed.) (2013): *Otevřený rány: Vybrané studie o díle Jáchyma Topola*. Praha: Torst.

TOPOL, J. (2017): *Citlivý člověk*. Praha: Torst.

Kontakt:

Prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

e-mail: petr.mares@ff.cuni.cz

Poznámky

1 Příklady pocházejí z prózy *Bez kůže* (Růžek 2010), byly doplněny ukázkami z románu *Citlivý člověk* (Topol 2017). Podrobnější výklad k daným dílům srov. níže. Při opakovaných citacích z téhož textu uvádím jen číslo strany.

2 V komunikační praxi přitom je OČ regionálně diferencovaná: vedle formy typu *prosej* se vyskytují i podoby *prosí* a *proseji*.

3 Přehled rysů OČ podávají např. N. Bermel (2000: 18-20) či M. Krčmová (2016: 1213-1214), ve vztahu k literární aplikaci pak J. Hoffmannová (2011: 350-351).

4 K jazyku starších Topolových textů srov. např. články shromážděné v antologii *Otevřený rány* (Říha, ed. 2013: 133-152, 200-222).

5 K územnímu rozšíření uvedených forem srov. např. údaje a mapy v Balhar et al., 2002.

6 Slovní zásoba ovšem sahá od knižnosti po výraznou nespisovnost.

7 Verbální pestrost a také bizarnost románu dále intenzifikují např. míšení a komolení jazyků (*Ty v ogromném průšvih!*, s. 40), počestěné psaní cizích vlastních jmen (v *Njú Jorku*, s. 20; u *Lujze Vujtona*, s. 263), nestandardní zkracování slov (*do žádný nemo nechce*, s. 282) či signifikantní „chyby“ při užívání výrazů cizího původu (*maj v tom hopsicu taky televizi?*, s. 264; *Tu islandizaci Evropy. Mešita sem, mešita tam*, s. 270).

8 OČ Rudiš využívá i ve svých dřívějších textech; k románu *Grandhotel* (2006) srov. Mareš 2008: 120.

9 Lomítko zde vyznačuje předěl mezi odstavci.

10 K *v-* u slov cizího původu srov. Chromý 2017: 163, 169-170.

11 Obdobný ráz má i další Růžkova kniha *Bez růže* (2011). Obě publikace jsou výběrem z autorova rozsáhlejšího rukopisu.

12 Ojedinele se v textu objevuje forma *Brožovýmu známýmu* (s. 21).

13 Na okraj lze dodat, že autor pocházel ze severních Čech (Mostecko), část života ale strávil v jižních a západních Čechách.

14 Neodůvodněně, ale důsledně se proti sobě staví psaní *jsem, jsme, jsou* a *seš (si), ste: Si šašek – Jsem zamilovanéj* (s. 115).

15 Dodejme, že i *Vertigo* obsahuje prvky narušující dominantní jazykové ztvárnění, obsáhlé pasáže zahrnující němčinu (mj. s. 119-120).